

Editorial

„Totenkultur“: Umrlci a oživené hroby

Helena Chalupová — Eva Jarošová

„Blizoučko Prahy je viděti hrob,
kdožkoli miluješ, slzy naň krop —
Vnislav a Běla v něm spějí.
Na živě štěstí jim nechtělo přát,
po smrti svoluje pospolu spát!
Jak divné věci se dějí.“¹

Sugestivní a silná témata smrti a umírání jsou pro moderní společnost do jisté míry stále tabuizovaná. Z badatelského úhlu pohledu však mají explikační potenciál a představují lákavé téma pro uchopení (nejen) humanitními obory, stejně jako pro využití různých analytických nástrojů.

Jednou z průkopnických prací daného tématu² byla bezesporu kniha Philippa Arièse,³ navazující na starší počiny například Erwina Panofského⁴ či Michella Vovella.⁵ Od té doby se funerální kultura a thanatologie začala čím dál častěji vyskytovat v hledáčku nejprve zahraničních, poté i českých badatelů napříč nejrůznějšími obory. V Praze se každoročně koná mezinárodní zasedání věnované sepulkrálním památkám *Epigraphica & Sepulcralia*, obdobné zasedání skoro každoročně hostí i německý Kassel, jehož místní *Museum für Sepulkralkultur*⁶ pořádá interdisciplinární workshopy zaměřené na funerální kulturu ve spolupráci s hamburskou univerzitou.

Snahou tohoto monotematického čísla časopisu *Historie — Otázky — Problémy* (1/2019) bylo přinést nové pohledy na vybrané problémy z tématu funerální kultury doby preindustriálního novověku. V tomto směru se zájem autorů jednotlivých studií soustředil na prostor českých zemí, s volnými přesahy do Německa, Polska či Lotyšska.

Jeden z klíčových pojmů, kterému se věnuje především první část tohoto svazku, představuje hrob coby manifestace sounáležitosti živých a mrtvých. Až do nástupu moderního hřbitova pozdního 18. století znamenal pohřební monument částečné zpřítomnění zesnulého v jeho původní společnosti, byl komunikátorem, jakýmsi hraničním mezníkem, který oba světy propojoval. Právě formy, způsoby této komu-

1 Šebestián HNĚVKOVSKÝ, *Básně drobné*, Praha 1820, s. 21: „Vnislav a Běla“ (v moderní transkripci).

2 Vzhledem k tomu, že příslušná literatura je v bohaté míře zastoupena u jednotlivých příspěvků, rozhodly jsme se zde — až na výjimky — na ni neodkazovat.

3 Philippe ARIÈS, *L'homme devant le mort*, Paris 1977, vyšlo v českém překladu Danuše Navrátilové jako *Dějiny smrti I a II*, Praha 2000.

4 Erwin PANOFSKÝ, *Tomb sculpture*, New York 1964.

5 Především Michel VOVELLE, *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris 1983.

6 Viz webové stránky muzea: <https://www.sepulkralmuseum.de>.

nikace i propojení a výrazový motiv hrobu jako prostředku sdílení určité společenské informace zajímaly editorky tohoto čísla. Stranou nezůstalo propojení tohoto projevu funerální kultury s představami o posmrtném životě a údělu duše. Otázkami spásy i zatracení se detailněji zabývají autoři a autorky v pomyslné druhé části tohoto čísla. Fenomén dobré a špatné smrti v oblasti lidové spirituality, zcela konkrétně manifestovaný například vírou v návrat mrtvých, je další stěžejní téma, které nás zajímalo. Na spojnici „funerální kultura — konkrétní hrob — revenant“ tak sledujeme tyto základní otázky: Jaký byl význam funerální kultury, zejména pak fenomén hrobu, v myšlení lidí? Co vypovídá o zesnulém podoba jeho monumentu a formulace jeho textových částí? Jaké jsou hlavní otázky hranice pozemského světa a zásvětí, morální a hodnotové aspekty, které jednotlivé příběhy o revenantech nesou? Je přítomen motiv zločinu a trestu? Lze na jejich základě formulovat rozdíly mezi kulturou vyšší a lidovou?

Vhled do problematiky smrti jako sociokulturního fenoménu poskytuje úvodní stať Alexandry Navrátilové, která se dotýká celé škály témat typických pro předindustriální kulturu, jež dále rozvíjejí následující příspěvky. Úvodní je svým způsobem i studie Evy Jarošové, která shrnuje vnější podobu raně novověkého hrobu a analyzuje ho jak z hlediska ikonografického, tak epigrafického. Zajímavým dovětkem k tématu přispěl Jan Bloňski, jenž obohacuje problematiku o objekty rakví a uvádí čtenáře do v Čechách dosud příliš neznámého, ale o to pozoruhodnějšího tématu polských portrétů na rakvích, těchto důležitých prvků v pompézních funerálních obřadech polské šlechty.

Pravděpodobně s daleko menší pompou byly pohřbívány děti, kterým se ve svém příspěvku věnuje Martin Čechura. Jeho studie pojednává o specifickém fenoménu pohřbů novorozenců a vnáší světlo do dosud nejasného a mnohými mýty opředeného pohřbívání především nepokřtěných dětí ve snaze zajistit jejich duším dodatečnou spásu.

Spásu duše se věnuje i Radmila Prchal Pavlíčková, jež čtenáře uvádí do problematiky dobré smrti v raném novověku, která se rýsuje na pozadí konfesních kontroverzí, optikou zpráv o smrti konvertitů. To je zvláště dobře patrné v diskurzu o smrti konvertity, který se manifestuje jak teoreticky (sledování ideálů *ars moriendi*), tak i přímo prakticky (detailní popisy úmrtí). Špatná konverze mohla v katolickém prostředí zavdat i příčinu k revenanci. Právě té se ve svém článku věnuje Tomáš Havelka, který typ revananta-konvertity, jak ho zmínila Radmila Prchal Pavlíčková, doplňuje o rozsáhlejší typologii revenantů, kterou je možno vysledovat v české pobělohorské exemplární literatuře. Na samostatné zjevování revenantů i mrtvých v prostředí nepříliš probádaném českou historickou vědou — totiž v abstraktním prostředí snů — se zaměřuje Jiří Wolf, který téma zkoumá ve vybraných dílech barokní literatury. Právě spánek, tento blíženec smrti, jak se s ním setkáváme v podobě barokních putti Thanata a Hypna, vytváří specifické podmínky pro sledování propojení sémiotiky snění a smrti.

K otázce dobré smrti se vrací také příspěvek Jiřího Mikulce, který se detailně zabývá fenoménem, jehož se ve své stati okrajově dotkl i Tomáš Havelka. Jde o atraktivní, přesto však málo probádanou otázku spásy duše delikventů odsouzených k smrti. Poprava v raném novověku nemusí nutně znamenat odepření spásy duše.

Teoretickou rovinu nakládání s duší delikventa doplňuje následující článek Josefa Ungera, který s využitím archeologických a historických pramenů shrnuje naopak velmi praktickou rovinu zacházení s tělem delikventa. Propojení předchozích témat, totiž problematiky revenantů a nestandardních způsobů pohřbívání, představuje úvahový článek Heleny Chalupové, zaměřující se na specifické téma revenantů-vlkodlaků. Speciální zacházení s mrtvým tělem a vyčlenění hrobu ze společnosti ostatních je však typické ještě pro jinou skupinu, kterou tvoří sebevrazi. Zacházení s jejich těly se ve své studii věnuje Daniela Tinková, která seznamuje čtenáře s procesy, jež byly vůči těmto „delikventům“ vedeny, a sleduje, jak spolu s osobami samotných sebevrahů ovlivňovaly své sociální prostředí. Věnuje se též mechanismům, jakými docházelo k postupné dekriminálnímu jednání. Na to svojí interdisciplinární studií navazuje Tereza Liepoldová, která problematiku sebevraždy představuje na vztahu právních a medicínských přístupů přelomu 18. a 19. století, kdy díky soudnímu ohledání těla a součinnosti lékařů s úředníky přestala být sebevražda vnímána jako kriminální čin.

V medikalizaci 18. a 19. století, která přenesla smrt ze sféry spíše duchovní a náboženské do oblasti lékařské a medicínské, má kořeny fenomén předčasné smrti. Téma, akcentované během osvícenství, ve své studii dále rozvíjí Václav Grubhoffer. Ten pojednává o „nadčasovém“ motivu evropských kulturních dějin — o zdánlivé smrti, která se přes antickou tradici a osvícenskou medikalizaci dostala postupně až do světa fikční krásné literatury 19. století i do *urban legend* století dvacátého. Studie uzavírá příspěvek Jakuba Syneckého, jenž nás uvádí do sepulkrálního umění 20. století a představuje aktualizaci klasických forem náhrobku.

Závěr tohoto monotematického sborníku tvoří zprávy a recenze. Michal Cáp vzdává hold dr. Vojtěchu Danglovi, ve kterém československá historická věda ztratila významnou osobnost na poli vojenských dějin. Mezi recenzemi vybraných publikací tematicky odpovídajících zaměření tohoto čísla čtenář nalezne i recenzi filmovou, zaměřující se na dnes již cenami ověčeného *Hastrmana* Ondřeje Havelky podle knihy Miloše Urbana.

Tematické číslo „*Totenkultur*“: *Umrlici a oživené hroby* tedy přináší ucelenou podobu dosavadních výsledků transdisciplinárních bádání k tématu sounáležitosti živých a mrtvých v období středověku a raného novověku. Upozorňuje, že toto „společensví“ světa reálného a zásvětního fungovalo na podstatně jiných principech, než je tomu dnes. A stejně tak ukazuje, jaký význam tvořila funerální kultura v myšlení lidí, jejich imaginaci o zásvětí a posmrtném životě.